

שיעור ה

מלאכת מחשבת אסרה תורה - מבט חדש

אידאה או מציאות

פתיחה | מופעי מלאכת מחשבת בתלמוד | התפתחות הכלל בתלמוד |
 סיכום ביניים: הגדרת מלאכת מחשבת בסוגיות התלמוד | מעמד
 המחשבה בתחומים מקבילים והבנת העקרון של מלאכת מחשבת |
 נשמת הסוגיה | נספח: כללי שבת הנלמדים ממלאכת מחשבת בדברי
 ראשונים ואחרונים

פתיחה

המושג 'מלאכת מחשבת' מהווה מפתח להבנת הלכות שבת, ולפסיקת ההלכה. בשיעור זה ננסה לעמוד על משמעותו בחז"ל, תוך נסיון לחלץ את המובן המקורי של המושג כפי שהוא מופיע במקרא והמשמעות שנטענה בו בדברי חכמים. בדברי רבותינו הראשונים והאחרונים זכתה 'מלאכת מחשבת' להגדרות רבות, וממילא יש מחלוקות רבות הנובעות ממושג זה. למרות זאת, ננסה לטעון שניתן להעמיד את המושג בהופעותיו בסוגיות השונות על הוראה אחת, פשוטה, שיש לה השלכות רבות להלכות שבת.

מופעי מלאכת מחשבת בתלמוד

יש פער עצום בין מעמדו העיוני וההלכתי המרכזי של המושג 'מלאכת מחשבת' בהלכות שבת, לבין נוכחותו הדלה יחסית בתלמוד. כפי שנראה בהמשך, חלק גדול מכללי מלאכות שבת כפי שהוגדרו להלכה נובעים מהבנת איסור המלאכה בשבת כאיסור על מלאכת מחשבת. מצד שני, בולטת מאוד ומפתיעה היעדרותו של המושג 'מלאכת מחשבת' במקורות הראשונים:

- אין הוא נזכר כלל במשנה ואף לא במקורות תנאיים אחרים.
- אין הוא נזכר כלל גם בתלמוד במסכתות שבת ועירובין - העוסקות בהלכות שבת.
- ובאופן מפתיע, רק פעמיים בכל התלמוד מופיע המושג "מלאכת מחשבת" כמושג המסביר כלל מכללי מלאכות שבת.

המושג 'מלאכת מחשבת' מופיע בסך הכל בשש סוגיות בש"ס כולו. מה ניתן ללמוד מהופעותיו בסוגיות הללו? נציג אותן, ואחר כך נבארן:

מקום	בעל המימרא	נושא הסוגיה	תפקיד הכלל ומהותו
ביצה יג ב	המשך דברי רב ששת בריה דרב אידי או מדברי הסתמא דגמרא שם	העמדת ערמה וברירת גרעיני חיטים, אם חייב כשעושה זאת לאכילה בלבד - האם משווים למעשר וחייב או לא, ונחלקו האמוראים, ולמסקנה פטרו משום שאין זו מלאכת מחשבת. ואפשר שהמחייב לא נחלק עקרונית אלא סבר שכיוון שהוא מתכוון למלאכה אין לפוטרו.	לדעת רש"י: "אלא מאי אית לך למימר - אף על גב דלמעשר הויא מלאכה, לשבת - מלאכת מחשבת שהיא מלאכת אומנות, אסרה תורה, שנשמכה פרשת שבת למלאכת המשכן בויקהל, והתם מלאכת מחשבת כתיב". כלומר: העמדת ערמה בבית איננה מלאכה מקצועית, ומלאכת מחשבת היא הגדרה אוביקטיבית, לא רק סוביקטיבית, וקשורה באפיון של מלאכות ¹⁷ . לדעת ר"ח: "ולא קא מכוין לפקוסי משום מלאכה אלא לאכשורי אוכלא" - כלומר: הכוונה של האדם מעצבת ומגדירה את המעשה, ומעניקה לו את צביונו. לפי ר"ח זה דומה לכל המופעים הבאים. ולכן גם בורר לאכילה פטור, ולפי הרשב"א גם טוחן ואולי מלאכות נוספות (עד ב), בגלל שהכוונה מעצבת ומגדירה את הפעולה, כי אזלינן בתר מחשבתו של האדם בשבת - וההגדרה היא סוביקטיבית: כוונה ומחשבה.
חגיגה י	סתמא דגמרא	לדעת רש"י וכנראה גם תוס' משום מלאכת מחשבת יש לפטור מלאכה שאינה צריכה לגופה לשיטת ר"ש, ולדעת רמב"ן ואולי גם תוס' במקום אחר יש גם לפטור מקלקל אף לשיטת ר"י	לדעת רש"י ההגדרה סוביקטיבית, מלאכה שא"צ לגופה היא שברצונו לא באה לו ולא היה צריך לה, ויש לעיין עוד בהגדרתו בשבת קו א. לדעת התוס' פטור מלאכה שא"צ לגופה הוא אוביקטיבי, שאין האדם מתכוון לעיקר המלאכה כלומר: לתכליתה, כפי שגם במשכן כל המלאכות היו לתכליתן העיקרית. וכן נראה מרש"י בשבת קו שהתכלית המבוקשת איננה התכלית הקרובה והעיקרית של המלאכה, והמלאכה מקבלת את הגדרתה ע"פ מחשבת האדם. לפי"ז מלאכת מחשבת היא הגדרה שבין הסוביקטיבי לאוביקטיבי. ולדעת הרמב"ן שפטרו מקלקל ודאי שהפטור הוא אוביקטיבי, כי אין זו יצירה ותיקון בעולם.

17. להלן: אוביקטיבי - קשור באפיון של המלאכה בעולם המלאכה, האופו הרגיל והמקצועי שבו היא מתבצעת בדרך כלל. לפי פירוש זה מחשבת=אומנות. סוביקטיבי - הקשור בסוביקט - במחשבתו, רצונו, התכנון שלו ורמת הצלחתו להוציא מן הכוח אל הפועל. לפי פירוש זה מחשבת=מחשבה/כוונה.

<p>מתעסק ולא אתעבידא מחשבתו משקפים באופן בולט תפיסה של מלאכת מחשבת כעקרון המחייב כוונה ומחשבה ספציפית מוקדמת היוצאת אל הפועל, ולולא זה אין חיוב.</p>	<p>מלאכת מחשבת מסבירה את פטור מתעסק - אבן שנפלה מתיקו, ופטור כאשר לא נעשתה מחשבתו בהתכוון לזרוק ארבע וזרק שמונה</p>	<p>מימרות של רבה</p>	<p>בבא קמא כו</p>
<p>לדעת רש"י גם כאן הפירוש הוא סוביקטיבי, וכאן הכלל גורם לחיוב מפני שאם אדם רוצה להשיג תוצאה מסויימת ומחשבתו מתקיימת יש לחייב עליה אף שאין מעשה גמור. לדעת הרא"ש המשמעות אוביקטיבית, ז"א: מלאכת זורה היא מלאכה שבמהותה יש שימוש בכוח טבעי, ושמה גם כל מלאכה אחרת כגון בישול או מעשה הדומה לה, ולכן בשבת חייב, לא מפני שהוא מתכוון/רוצה, אלא כי כך היא דרכה של המלאכה.</p>	<p>מחלק בין זורה בשבת דחייב אף על פי שמשתמש בכוח טבעי הגורם למלאכה ולא הוא, כי מלאכת מחשבת אסרה תורה, אבל בניזקין כשאין מעשה ישיר, כגון גרמא כזו - פטור.</p>	<p>רב אשי</p>	<p>בבא קמא סא</p>
<p>פטור סוביקטיבי משום שהאדם לא התכוון למלאכה ולא רצה בה, ובהמשך הגמרא יש דיון אי בעינן גם כוונה (רצון בלשוננו) וגם מחשבה (מודעות) או רק אחד מהם.</p>	<p>פטור מתעסק משום מלאכת מחשבת.</p>	<p>רב נחמן אמר שמואל</p>	<p>כריתות יט ב. סנהדרין סב</p>
<p>רש"י הסביר שמלאכת מחשבת היא העושה אותה מתכוון למלאכה גמורה, וכאן העושה מתכוון להוציא פחות מכשיעור, משמע שהבין שהחסרון הנלמד ממלאכת מחשבת הוא חסרון בכוונה ורצון לעשות מלאכה, והוא חסרון סוביקטיבי. אמנם קשה שהרי רש"י עצמו פירש בכריתות יט ע"א שר"א לית ליה מלאכת מחשבת שכן מחייב מתעסק, אבל זה קושי העולה מהגמ' עצמה. יש לפרש, ואולי זו כוונת רש"י, שמלאכת מחשבת היא מלאכה שבה יש רציפות בין היוזמה לבין העשיה בפועל, ואם אחד חושב והשני עושה זה לא כך. בכל מקרה ברור שהגמ' כאן הבינה שמלאכת מחשבת איננו עקרון שנותן עדיפות למחשבה על פני המעשה, אלא תובע רציפות, וקובע שהמחשבה של העושה היא חלק מהמעשה. נראה שזהו גם הדין במלאכה שא"צ לגופה לפי רש"י קו ע"א ובכל הסוגיות דלא אתיעבידא מחשבתו.</p>	<p>בגמ' שם אמרו ששלושה תנאים הסכימו שניתן לחייב על מחשבתו של אחד ומעשהו של השני. אחד מהם הוא רשב"א המחייב את המוציא פחות מכשיעור אם אותו דבר הוצנע וממילא הוחשב על ידי אחר. השני הוא ר"א דאמר שהשוחט עבור גוי שחיטתו פסולה כי ודאי הגוי חשב לעכו"ם, ומחשבתו פוסלת את השחיטה. הגמ' מחלקת ואומרת שאולי ר"א אמר את דבריו רק לגבי ע"ז כי היא דומה לקרבנות שעיקרם במחשבה, אבל בשבת אין האחד חייב על מעשה השני כי מלאכת מחשבת אסרה תורה.</p>	<p>סתמא דגמרא</p>	<p>זבחים מזא</p>

התפתחות הכלל בתלמוד

1. המימרה של שמואל בכריתות (יט ב) היא המוקדמת ביותר כרונולוגית, והוא פוטר מתעסק משום שמלאכת מחשבת אסרה תורה:

מלאכת מחשבת - שחשב ונתכוון למלאכה זו עצמה. (רש"י כריתות יט ב)

שמואל מבחין בין מתעסק בחלבים ועריות שחייב שכן נהנה, לבין מתעסק בשבת שפטור משום מלאכת מחשבת. הוא כנראה הראשון להשתמש ב"מלאכת מחשבת" כעקרון המסביר כלל בהלכות שבת. רש"י מסביר: "שחשב ונתכוון למלאכה זו עצמה". אדם חושב לעשות מעשה עם תוצאה מסוימת, ומה שהוא עושה בפועל תואם את מה שחשב ויזם בהתחלה. אם אדם התכוון ללקוט תאנה וליקט ענבים, הוא התכוון לדבר אחד ויצא דבר אחר, ואין רציפות בין היוזמה לבין מה שאירע בפועל. לפי דברי רש"י, מלאכת מחשבת היא לפיכך דרישה לרציפות בין יוזמה ותכנון לבין הביצוע בפועל.

2. במימרה הבאה בתור מבחינה כרונולוגית של רבה (ב"ק כו ב), נמצא שוב פטור מתעסק וכן מי שלא נעשתה מחשבתו, ונשמר המובן של מלאכת מחשבת כעקרון התובע השתתפות סוביקטיבית של האדם במעשה ורציפות בין המחשבה והיוזמה לעשייה בפועל. מלאכת מחשבת היא מלאכה שיש ביסודה מחשבה:

אמר רבה: היתה אבן מונחת לו בחיקו ולא הכיר בה, ועמד ונפלה, לענין נזקין - חייב, לענין ארבעה דברים - פטור, לענין שבת - מלאכת מחשבת אסרה תורה...

ואומר רש"י: מלאכת מחשבת אסרה תורה - שנתכוין לעשות מלאכה אלא כסבור שהיום חול או סבור שמלאכה זו מותרת וכל הני דאמרינן הכא לא נתכוונו לעשות המלאכה הלכך פטור. לענין שבת פטור - ואף על גב דמקריא שגגה לענין גלות פטור בשבת דבעינן מלאכת מחשבת שנתכוין לעשות מלאכה וכסבור שהיום חול וזה לא נתכוין. (בבא קמא כו ב)

רבה אומר שלעניין נזיקין חייב שהרי סוף סוף הזיק, ו"אדם מועד לעולם"¹⁸, אך לעניין שבת פטור משום מלאכת מחשבת. מה פירוש? מסביר רש"י שבגלות ובנזיקין, גם תאונה במעשה נחשבת שוגג, ובנזיקין חייב לשלם, וברציחה - יגלה, אך בשבת סף הגדרת השוגג גבוה יותר. שגגה בפעולה בשבת פוטר את אפילו מחטאת, ואין הוא נחשב שוגג, כיוון שאם עשה מעשה בטעות בהגדרה אין זו מלאכת מחשבת ולכן הוא פטור לחלוטין. חיוב חטאת בשבת (שבת סח-ט) יהיה רק במקום בו אדם התכוון לגמרי לעשות את המעשה, אלא שלא ידע שהוא אסור. הגדרת רבה כאן ממשיכה ותואמת את הגדרת שמואל, והיא מחייבת התאמה ורציפות בין התוצאה, המעשה, למחשבה שיצרה אותה, רציפות שלא מתקיימת בנפילת אבן מחיקו.

18. היינו שלעניין נזיקין צריך תמיד לשמור את עצמו שמירה מעולה גם מטעות ושגגה, ואפילו אוינס - ואם לא נזהר - חייב.

3. המימרא השלישית והאחרונה הבאה בדברי אמורא היא של רב אשי בב"ק המסביר שמי שזורה ורוח מסייעתו אף שבנזיקין פטור, בשבת חייב. גם כאן 'מלאכת מחשבת' היא כפירוש רש"י הנ"ל שהוא רוצה בה (ניחא ליה) ונתקיימה מחשבתו, כלומר יש רציפות בין התכנון לביצוע, אלא שרב אשי חידש שהעקרון של מלאכת מחשבת הוא לא רק מצמצם אלא גם מרחיב, ואף שאין כאן מעשה גמור, ובנזיקין יהיה פטור משום גרמא, בשבת יוזמה המגיעה לידי ביצוע, גם אם על ידי שימוש בכוח אחר, עומדת בתנאים של מלאכת מחשבת, כלומר: העיקר הוא הרציפות בין המחשבה לבין העשיה בפועל, ולא דווקא מעשה ישיר של האדם עצמו. חידושו של רב אשי הוא שהצורך במחשבה/כוונה איננו רק תנאי נוסף, אלא שהוא מבין שזהו המוקד בשבת, ויש כאן תמונת ראי של עולם הנזיקין:

ת"ר: ליבה ולבתה הרוח, אם יש בלבוינו כדי ללבותה - חייב, ואם לאו - פטור. אמאי? ליהוי כזורה ורוח מסייעתו! ... רב אשי אמר: כי אמרינן זורה ורוח מסייעתו - ה"מ לענין שבת, דמלאכת מחשבת אסרה תורה, אבל הכא גרמא בעלמא הוא, וגרמא בנזיקין פטור. (בבא קמא ס א)

ורש"י פירש: מלאכת מחשבת - נתקיימה מחשבתו דניחא ליה ברוח מסייעתו (ועיין ברא"ש שפירש שזו טבעה של מלאכת זריה, וכך דרכה בעולם, ולכן חייב, ולא שבשבת כשיש מלאכת מחשבת מחייבין גם בגרמא - ועיין בשיעור 1).

בנזיקין - אדם מועד לעולם, ואין צריך כוונה כלל - אבל נדרש מעשה שלם, והמחייב הוא אחריותו של האדם על מעשיו, ולא כוונתו. בשבת - ללא כוונה ומחשבה אדם פטור אבל אין דרישה למעשה ישיר ודי בגרמא מתוכננת.

האחרונים העירו על סתירה בין מסקנת רב אשי בבבא קמא האוסר מלאכה בשבת בגרמא, ובין המשנה בשבת:

ועושין מחיצה בכל הכלים, בין מלאין בין ריקנים, בשביל שלא תעבור הדליקה. רבי יוסי אוסר בכלי חרס חדשים מלאין מים, לפי שאין יכולין לקבל את האור, והן מתבקעין ומכבין את הדליקה (שבת קא א)

ובגמ' שם מוסברת שיטת חכמים שהתירו לכבות בגרמא: "הכא נמי: כתיב לא תעשה [כל] מלאכה - עשייה הוא דאסור, גרמא שרי", ולפיכך יש סתירה שהרי מסוגיית בבא קמא עולה שגרמא בשבת חייב - כי מלאכת מחשבת אסרה תורה, ומשבת קכ עולה שגרמא פטור שהרי לא תעשה אמר רחמנא, וגרימה איננה מעשה.

נראה ששתי הסוגיות מניחות שתי פרדיגמות שונות של מושג המלאכה:

- רב אשי בב"ק: המחשבה/היוזמה המוליכה לתוצאה - מלאכת מחשבת - היא האיסור.
 - לפי הסוגיה בשבת האיסור הוא במעשה, ודווקא המעשה הישיר, של האדם.
- ועיין עוד בשיעור 1 לתירוץ שתי הסוגיות.

בעוד שלוש סוגיות מצינו בסתמא דגמרא התפתחות נוספת של העיקרון של מלאכת מחשבת:

4. בחגיגה י א נדון פטור מלאכה שא"צ לגופה לאור מלאכת מחשבת, במקרה בו אדם החופר גומא ואינו צריך אלא לעפרה, ואף על פי שחופר גומא בד"כ חייב משום בונה, כאן פטור משום שא"צ לגופה. נראה לפי רש"י שם שהפטור קשור בעקרון של הדומיננטיות של האדם בהגדרת המלאכה, וכפי שראינו לעיל, ולכן אין מתייחסים רק למה שעשה, אלא גם לתכלית שלשמה עשה, והיא חלק מהגדרת המלאכה ועניינה:

מלאכת מחשבת - שהמחשבה חשבה בדעתו ונתכוון לה, וזה לא נתכוון לה לבנין זה - לפיכך פטור, וזהו רמז מועט, דאילו מלאכת מחשבת בשבת לא כתיבא, אלא במשכן הוא דכתיב, ולפי שסמך בפרשת ויקהל פרשת שבת לפרשת משכן - אנו למדין מלאכת מחשבת לשבת. (רש"י חגיגה י ב).¹⁹

אמנם, יש חידוש ביישום זה של מלאכת מחשבת ביחס לסוגיות הקודמות, וחשוב להדגישו. בכל סוגיות האמוראים דלעיל, ההגדרה של מלאכת מחשבת התייחסה לחשיבות התכנון והכוונה של האדם בביצוע המעשה, לחיוב - כשהיא קיימת, ואפילו בגרמא, או לפטור כשהיא חסרה. החופר גומא מתכוון בדיוק למה שהוא עושה, אלא שהוא מכוון לתכלית שאיננה התכלית העיקרית של המלאכה, כלומר: לאיסוף עפר ולא לבנין גומא. ועם זאת, גם בסוגיה זו מעמד הכוונה והתכנון של האדם הוא המרכזי בהגדרת מלאכת מחשבת והוא הסיבה לפטור מלאכה שא"צ לגופה.

רש"י עצמו הרחיב את ההגדרה כשהסיבר מדוע פטור ר"ש את המוציא מת מהבית בשבת, משום שאינו מתכוון אלא לסלקו מביתו, ולא להניחו בחוץ:

ור' שמעון פוטר - אפילו במת שלם, דהוי מלאכה שאינה צריכה לגופה, וכל מלאכה שאינה צריכה (לגופה) אלא לסלקה מעליו - הוי מלאכה שאינה צריכה לגופה, דברצונו לא באה לו, ולא היה צריך לה, הלכך לאו מלאכת מחשבת היא לר' שמעון. (רש"י שבת צג ב)

לכאורה, משום "שלא היה צריך לה ולא ברצונו באה לו" - אין זו מלאכת מחשבת. תוספות תקף את ההגדרה הזו, והציע חלופה, שאינו צריך "לעיקר שורש האיסור", כלומר: לתכליתו המרכזית:

מלאכת מחשבת אסרה תורה - פרש"י שאינה צריכה לגופה במין מלאכה זאת שברצונו לא היה בנין זה בעולם ולא יתכן דאם כן בכל מלאכות נמי כגון סותר ע"מ לבנות במקומו למה מיחייב דהא לא ניחא ליה שהיה הבנין בעולם וכן בקורע ע"מ לתפור ג"כ לא ניחא ליה בקרע זה מעולם וקורע הבא באבלו או מחמת טרדא וקורע בחמתו למרמי אימתיה לכן

19. לדעת התוס' ורמב"ן ניתן לקרוא את הגמ' גם לפי ר"י ולהבין שחופר גומא לעפרה פטור משום מקלקל. לדבריהם מלאכת מחשבת מסבירה שם חסרון אוביקטיבי - קלקול, ולא כרש"י.

נראה להר"י לפרש שאינו צריך לעיקר שורש האיסור כגון הכא שאינו צריך לגומא שהיא המלאכה וכן מוציא מת במטה והרבה דחשיב פ' המצניע (שבת דף צג:): ולא דמו למלאכת המשכן שהיו צריכים לעיקר המלאכה מכבה משום צורך הפחמין וצידת תחשים וחלזון וכן כולם כיוצא בהן. (תוספות חגיגה י ב)

5. **בביצה יג ב** שואלת הגמ' מדוע העמדת ערימת קשואים לגורן נחשבת מלאכה לחייבו במעשר, ואילו בשבת המעמיד ערימה פטור? אומרת הגמרא: "בשבת מלאכת מחשבת אסרה תורה" והעמדת קישואים בערימה איננה מלאכת מחשבת. רבנו חננאל שם תולה את הפטור בשבת בכוונה. האדם שמעמיד ערימה אין לו כוונה לעשיית מלאכה. רש"י חולק, וכנראה מפני שאם באופן אובייקטיבי זו מלאכה, והוא מתכוין לאותו דבר שהעולם מתכוין, מדוע שלא יהיה חייב? ולכן מציע רש"י שהמערים ערימה פטור מפני שאין זו מלאכת אומן, היינו: מלאה הדורשת מקצועיות, ואם כך היא לא עומדת בתנאי "מלאכת מחשבת" לאיסור שבת:

אלא מאי אית לך למימר - אף על גב דלמעשר הויא מלאכה, לשבת - מלאכת מחשבת שהיא מלאכת אומנות, אסרה תורה, שנסמכה פרשת שבת למלאכת המשכן בויקהל, והתם מלאכת מחשבת כתיב. (רש"י ביצה יג א)

לא המחשבה של האדם קובעת כאן, אלא אופיה האובייקטיבי של המלאכה, שבמקרה זה הוא מעשה פשוט של סידור, ואין לו אופי מקצועי. רש"י סוטה כאן מההגדרה אותה נקט בסוגיות האחרות, ומפרש מלאכת מחשבת כמלאכת אומן, וכמשמעה במשכן - שהיה מלאכתם של אומנים שנבחרו לטובת עשיית המלאכה. כך גם תרגם אונקלוס: "עובדא דאומנותא" (שמות לה לג). ויש לשאול, כיצד מושג אחד מוגדר בשתי הגדרות שונות לפי רש"י? האם ההגדרה של מלאכת מחשבת היא כוונה ומחשבה המוגשמים על ידי ביצוע, או שמלאכת מחשבת היא מעשה אומנות מקצועי?

ונראה להסביר שההגדרה העיקרית למלאכת מחשבת היא אכן מלאכת אומנות - מעשה המאופיין בביצוע מקצועי, כמו בעולם הייצור והתעשייה. הדרישה לכוונה ולמחשבה התואמת את הביצוע היא משנית, וגם היא נובעת מאפיונם של מלאכות מקצועיות אשר נעשות בדרך כלל במחשבה ובתכנון, ולא במקרה, בטעות או דרך אגב.

6. **בסוגיה בזבחים מז א** יש תפנית משמעותית. הגמ' אומרת ששלושה תנאים אמרו את אותו עקרון הלכתי למרות שדיברו במקומות שונים - אחד בזבחים, אחד בעבודה זרה ואחד בשבת: "כולהו סבירא להו זה מחשב וזה עובד הויא להו מחשבה". כל התנאים חושבים שמחשבה של אדם אחד מחייבת אדם אחר. ר"א בר יוסי אמר שכהן השוחט בהמה, והבעלים חושב מחשבת פיגול לאכול חוץ למקומו או זמנו, הרי זו מחשבת פיגול. רבי אליעזר אומר שישיראל השוחט בהמה בשביל עובד כוכבים, והלה רוצה לשחוט לע"ז, שחיטתו פסולה. מחשבת הגוי מצטרפת למחשבת היהודי. הדין השלישי הוא בשבת. ר"ש בן אלעזר אומר שחפץ שאין דרך העולם להצניעו, ובא אחד והצניעו, ואחר הוציאו - חייב. מחשבתו של הראשון שהחשיב את החפץ - מחייבת את חברו.

אומרת הגמרא- אף על פי שצודק אביי שהם אומרים את אותו עיקרון, לא כל אחד יסכים בהכרח לחבירו. הגמ' אומרת שרבי אליעזר המחייב בשוחט לע"ז את האחד על מחשבת השני, לא בהכרח יודה לרשב"א בהלכה של מצניע:

רבי אליעזר לית ליה דרבי שמעון בן אלעזר, דלמא בעבודת כוכבים הוא דאמרת כעין בפנים, אבל שבת - מלאכת מחשבת אסרה תורה. (זבחים מז א)

ניתן דעתנו אודות הגדרת מלאכת מחשבת בסוגיה זו. בקדשים, ברור שלמחשבה יש משמעות קריטית, שכן יש דרישה שקרבן ייעשה "לשמה" כדי לתת שם לקרבן - לשם חטאת, לשם אשם וכיו"ב. הקרבן מקבל את משמעותו רק מתוך המחשבה, והמחשבה מגדירתו. עבודה זרה דומה לקדשים וקשורה בה, וגם בה למחשבה יש מעמד מרכזי והיא נותנת צביון למעשה. לכן בשני תחומים אלה חייב האחד על מחשבתו של השני. אבל בשבת, המצב שונה. מדוע? כי מלאכת מחשבת אסרה תורה. ממבט ראשון זו טענה תמוהה ואף סותרת את הסוגיות הראשונות. הרי למדנו שהמושג מלאכת מחשבת מעניק מעמד חשוב למחשבת העושה בשבת. ומדוע לא נאמר שגם כאן המחשבה גורמת לאיסור?

דומה שיש להסביר את טענת הגמ' לפי עקרון הרציפות המגדיר את מלאכת מחשבת, רציפות בין מחשבה למעשה. בכל המקרים שנדונים בסוגיה שם אחד חושב ואחד עושה, ולא מתקיימת רציפות כזו, אלא שמעמדה המרכזי של המחשבה גורם שלמרות שהמעשה איננו קשור אליה באופן ישיר, יש לה תוצאות איסוריות. אך בשבת המצב שונה. העיקרון של מלאכת מחשבת משמעו שהמעשה אסור כמעשה מלאכה רק אם קדמה לו מחשבה מתכננת שגרמה לו שיעשה. השימוש במלאכת מחשבת כאן בא להבליט דווקא את חשיבותו של המעשה: "מלאכת" - בשבת, שחייב לצמוח מתוך מחשבה ממוקדת הקודמת לו:

מלאכת מחשבת אסרה תורה - שנסמכה שבת לפרשת המשכן בויקהל ומלאכת מחשבת שהעושה אותה מתכוין למלאכה גמורה אלא ששגג בשבת או סבור שמלאכה זו מותרת וזה שיעור זה חשוב בעיניו אינו מתכוין למלאכה. (רש"י זבחים מז א)

המצניע, אומר רש"י - לא חשב על מלאכה, וזה שהוציא, לא חשב שהוא מוציא משהו חשוב. הרי לך מעשה בלא מחשבה, ומחשבה בלא מעשה, ולכן אין זו מלאכת מחשבת - שבה הרציפות היא המגדיר העיקרי.

סיכום ביניים - הגדרת מלאכת מחשבת בסוגיות התלמוד

שלוש המימרות האמוראיות כולן בלשון ובכוונה אחת שמלאכת מחשבת משמעה שהולכים בתר המחשבה-רצון-תכנון, וחייבת להיות רציפות בין המחשבה והתכנון למעשה. הסוגיה בביצה תתפרש או כר"ח שמבין שגם שם הגורם הוא היעדר מחשבה ורצון למלאכה, או כרש"י שמלאכת מחשבת היא מלאכת האומן. הרחבה זו נעשית על ידי הסתמא דגמרא, והיא באה לידי ביטוי גם בגמ' חגיגה שם הדרישה למלאכת מחשבת פוטר מלאכה שאינה צריכה לגופה, או מפני שלא כך היה במשכן, כתוס', או מפני שתכלית הפעולה במחשבתו

של האדם איננה התכלית של המלאכה בל"ט מלאכות. גם בגמ' בזבחים חוזר ועולה עקרון הרציפות שבין המחשבה למעשה. כפי שביארנו לעיל בדברי רש"י, אפשר שכל ההגדרות מתאחדות לאחת, ומלאכת מחשבת במשמעה המקורי היא מלאכת האומן בעלת האופי המקצועי, ואחת הדרישות הנובעות מכך היא שתהיה מחשבה ספציפית לפני המעשה המביאה לידי ביצוע.

למעט הגמ' בחגיגה הקושרת את העיקרון של מלאכת מחשבת למלאכה שא"צ לגופה לפי רש"י, ולראשונים אחרים גם לפטור מקלקל, לא מצאנו מקור מפורש בגמרא הקושר את העיקרון של מלאכת מחשבת לכללי שבת האחרים כגון: שינוי, מלאכה המתקיימת, מקלקל (אלא אם נסביר כך בחגיגה), הגדרה וסיווג של מלאכות ועוד. כיצד יש להבין זאת, ומדוע מושג שיש לו, לכאורה, תפקיד כל כך מרכזי בהגדרת איסור המלאכה, איננו נוכח בסוגיות של מלאכות שבת?

נשאל את עצמנו, האם יש מכנה משותף למופעים של "מלאכת מחשבת" בשש הסוגיות הנזכרות? והנה, חמש מתוך שש הסוגיות מגייסות את העיקרון של 'מלאכת מחשבת' למטרה דומה: הבחנה בין הגדרת האיסור בשבת לתחומים אחרים:

- בין מעשר לשבת- לגבי מעמיד ערמה ואוכל גרעינים בידו (ביצה יג א)
- בין שבת לנזיקין, גלות, ארבעה דברים וכו' (בבא קמא כו ב), באשר למצבים של קרוב לאונס/מתעסק/ לא נתקיימה מחשבתו.
- בין שבת לנזיקין לגבי גרמא (שם ס א).
- בין שבת לחלבים לעריות לגבי דין מתעסק (כריתות יט, סנהדרין סב).
- בין שבת לקרבנות ולע"ז באשר לחיוב אדם אחד על מחשבתו של אחר (זבחים מז א).

ורק הגמ' בחגיגה דנה בהלכות שבת ממש, אך גם שם אין דיון ראשוני ויסודי אלא רק דרך אגב של הסבר דברי המשנה שהלכות שבת כהררים התלויים בשערה, באה ההגדרה שמלאכה שא"צ לגופה פטור עליה כי מלאכת מחשבת אסרה תורה, ומלאכת מחשבת לא כתיבא בתורה, אלא במשכן, ולפי ר"ש דרשינן סמיכות פרשיות בין שבת למשכן, ולכן אלה הררים התלויים בשערה.

נצביע על מאפיין נוסף המשותף לכל המקורות בהם מופיע העיקרון של מלאכת מחשבת. ככל המופעים נזכר המונח כדי להסביר ולהצדיק הבחנה הקיימת בין הלכות שבת לתחומים אחרים בהתייחס לאותו מושג הלכתי משפטי, ומדוע הדין בשבת קל יותר או חמור יותר. בגמ' בכריתות מלאכת מחשבת מסבירה מדוע מתעסק בשבת פטור ובחלבים ועריות חייב. בגמ' בב"ק כו מדוע מתעסק או מי שלא נעשתה מחשבתו חייב בנזיקין ופטור בשבת. בגמ' בב"ק ס מדוע גרמא פטור בנזיקין וחייב בשבת. בגמ' בזבחים מדוע אפשר לחייב בפיצול מחשבה ומעשה בקדשים ובעבודה זרה, ובשבת פטור, ובגמ' בכיצה מדוע יש מלאכות הנחשבות כגמר מלאכתן לעניין מעשר, ובשבת הן מותרות. משותף לכל המושגים הללו שהם אינם אופייניים להלכות שבת, אלא מושגים כלליים בדיני התורה, כגון: מתעסק, גרמא, מחשבה ומעשה וכיו"ב.

מכאן, שלא רק שהמושג "מלאכת מחשבת" לא נזכר במסכת שבת, אלא שלמעשה הוא איננו מהווה מקור או הסבר להלכה מהלכות שבת במרחבי הש"ס, למעט מלאכה שא"צ לגופה ולמתעסק את היעדר אזכורו במסכת שבת יש להבין בדיוק על הרקע הנ"ל, שכן בכל הסוגיות בהן הוא מופיע הוא מוזכר אגב נושאים אחרים מתחומים אחרים המופיעים במסכתות שונות, ורק ההשוואה התיאורטית להלכות שבת מולידה את הצורך לאפיין את הלכות שבת באפיון מיוחד.

במסכת שבת יש כללים רבים המגדירים את תנאי החיוב במלאכה בשבת. חלק גדול מהכללים הללו הוסברו על ידי הראשונים כנובעים מהעיקרון של מלאכת מחשבת. כך, כאשר יש חסרון באיכות המעשה - באופן אוביקטיבי - כלומר: מלאכה שאיננה נעשית באופן שלם או רגיל, ולכן אין חייבים עליה בשבת, כגון:

1. מלאכה בפחות משיעור
 2. מלאכה שאינה מתקיימת
 3. מלאכה בשינוי/כלאחר יד
 4. מקלקל - מלאכת מחשבת לפי הגדרתה היא פעילות של תיקון ויצירה.
 5. שנים שעשאוה
 6. או שהמעשה איננו תואם את ההגדרה העיקרית של המלאכה, כלומר: את התכלית הרגילה שלשמה היא נעשית, היינו מלאכה שא"צ לגופה.
- וכך גם כאשר יש חסרון/יתרון סוביקטיבי - מצד האדם העושה - או מצדדים אחרים:
7. מחשבתו משויא ליה מקום
 8. לא אתיעבידא מחשבתיה
 9. הגדרת פעולה כמלאכה בשבת אם יש לה אפיונים מספקים של מלאכת מחשבת.
 10. מלאכה שנעשית מסיבה שולית, כגון: הצלה מלכלוך וכדו' - לא מלאכת מחשבת.
 11. אהני או לא אהני מעשיו

להלן בנספח נרחיב בכל אלה. בינתיים, נחדד את הפער שבין ריבוי הופעת הכלל בדברי הראשונים וחשיבותו לכללי מלאכות שבת, ובין היעדרו המוחלט ממסכת שבת ומכללי השבת בתלמוד. כיצד יש להבין זאת, ומה משמעות מצב עניינים זה להבנת המשמעות של 'מלאכת מחשבת'?

מעמד המחשבה בתחומים מקבילים והבנת העיקרון 'מלאכת מחשבת אסרה תורה'

יש תחומים הלכתיים בהם המחשבה היא עיקר, והחיוב או התוקף המשפטי-הלכתי הוא תוצאה של המחשבה עצמה: כך פני הדברים בקרבנות שצריך בהם מחשבה לשמה, ומצד שני מחשבת פיגול הפוסלת. בתחומי הקניין המחשבה היא היוצרת קניין. קניין תלוי בדעת מקנה וקונה ומעשה הקניין רק מסמל ומבטא את הרצון והדעת. בנדרים והקדשות חלויות נוצרות על ידי אמירה בפה, שהיא ביטוי של המחשבה, ולא על ידי מעשה.

יש כמובן תחומים שהעיקר בהם הוא המעשה ולא המחשבה, כגון: חיובי נזיקין, ולמ"ד מצוות א"צ כוונה גם רוב מצוות עשה שבתורה, כגון: אכילת מצה ולולב. כך גם לגבי רבים מהאיסורים, ובוודאי בחלבים ועריות שכן מתעסק חייב בהם, אמנם שם ניתן לומר שההנאה משווי ליה כוונה כרש"י סנהדרין סב, אבל פשוט יותר לומר שהחיוב הוא על עצם ההנאה - כאירוע אוביקטיבי במציאות, ולא על הכוונה.

האם מלאכות שבת דומות לקבוצה הראשונה בה המחשבה דומיננטית, או לקבוצה השניה בה המעשה דומיננטי? לכאורה זו מחלוקת ר' שמעון ור' יהודה, שר"ש אזיל בטר כוונה, ופוסט דבר שאין מתכוין ומלאכה שא"צ לגופה, ור"י אזיל בטר מעשה ותוצאה ומחייב, ולפי ר"ש אכן מלאכת מחשבת היא העיקרון הראשי של הלכות שבת והמחשבה עיקר, ולפי ר"י גם בהיעדר כוונה או תכלית נכונה, העיקר הוא שנעשתה המלאכה בפועל.

אלא שכבר אמרנו שכלל זה איננו נזכר במסכת שבת, כלומר: שלא רק בדברי תנאים הוא חסר, אלא אפילו הגמרא איננה רואה בו כלל משפיע או מעצב בהלכות שבת. ואם אכן כלול בו העיקרון של מרכזיות המחשבה במלאכות שבת שהוא עקרון מחודש, מדוע אין הוא נזכר אף פעם?

זאת ועוד, כפי שראינו, הראשונים השתמשו בעקרון של מלאכת מחשבת כמובנים שונים וחלק מהם מציבים תנאים הקשורים דווקא לאופי האוביקטיבי של המלאכה כגון: חשיבות, יצירה, תקינות, קיום, אפקטיביות וכדו', ולכל זה אין קשר לכוונה ולמחשבה.

זאת ועוד, ניתן להוכיח מהגמ' בזבחים מז א שלומדת שבשבת לא אזלינן בטר מחשבה לבד כמו בקרבנות ובע"ז מפני שמלאכת מחשבת אסרה תורה, שאין זה נכון שהמחשבה בשבת מרכזית, ולא זו הכוונה באומרנו שמלאכת מחשבת אסרה תורה. הכוונה הברורה שם היא שהמחשבה והמעשה מאוחדים, כלומר: שהמלאכה מקבלת את משמעותה מהמחשבה הקודמת לה. כך הוא אופיה של מלאכת אומנות שהיא תוצאה של יוזמה ותכנון, ולכן אין המחשבה של האחד מעלה או מורידה לגבי אדם אחר שבפועל עשה את המלאכה, ומכאן שאין מלאכת מחשבת עקרון של חיוב על המחשבה, אלא הצבעה על כך שהמעשה איננו עומד כשלעצמו.

זאת ועוד, קשה לומר שפירוש העיקרון של מלאכת מחשבת הוא שהחיוב בשבת הוא בעיקרו על המחשבה, שהרי הפסוק צווח ואומר: "לא תעשה כל מלאכה", ופשיטא שאיסור מלאכה וחובת השביתה עיקרם במעשה ולא במחשבה.

ולפיכך נציע שמלאכת מחשבת איננה עקרון מטאפיסי ייחודי הנובע מקדושת השבת, או הנלמד מהמשכן, וגם לא עקרון הקובע את עדיפות הכוונה, אלא שהתורה אמרה דבר פשוט בתכלית, שמעשה העבירה בשבת הוא מעשה המלאכה האנושי כפי שהוא קיים במרחבי התרבות האנושית החומרית ועולם המלאכה האנושי, וכפי שהוא נתפס על ידה.

הבינו חז"ל ש'מלאכת מחשבת' האמורה במשכן ונלמדת לשבת היא הגדרה לאיסור המלאכה התולה את האסור והמותר בשבת דווקא באופיה הארצי והאנושי של המלאכה, וזה עצמו החידוש של הלכות שבת. בתחומים אחרים משפטי התורה הם המגדירים את מהות המצווה או האיסור, ובלעדיהם אין למצוות או לעבירות משמעות: תפילין, ארבעת המינים או מצה,

אינם מושגים של העולם הריאלי אלא הם מכווננים ומוגדרים על פי ההלכה, בשפת החוק. וכן הוא לגבי איסורים: נבלה או כלאיים או ערלה הם מושגים שאין להם משמעות אנושית וארצית עצמאית אלא כל משמעותם מכווננת על ידי השפה הנורמטיבית של ההלכה. אבל בהלכות שבת אין זה כך, אלא האסור והמותר נקבע על פי עולם המלאכה האנושי, כלומר: הן מבחינת איכות המעשה, והן מבחינת הגדרת תהליך היצירה/העשייה, רק עשיית מלאכה הדומה הן בתהליך הסוביקטיבי (מחשבה לפני ביצוע, תכלית וכו') והן באיכות האוביקטיבית למלאכת אומנות - תהיה אסורה.

מלאכת מחשבת איננה קידוש של רעיון המלאכה כפי שסבורים לפעמים, מפני שלומדים אותה מהמשכן, אלא דווקא חילון שלו, והחילון הוא רב משמעות. התורה תובעת את הפסקת עולם העשייה האנושי בשבת. היא לא מייצרת מרחב מטאפיסי של אסור ומותר, אין היא קובעת עולם מושגי פורמאלי או אידאלי של מלאכה, אלא היא אוסרת את עשיית המלאכה האנושית, כפי שהיא בעולם האמיתי-הריאלי, אותה מלאכה שנעשית בששת ימי המעשה, שאיננה צריכה שום הגדרה הלכתית, היא היא האסורה בשבת. הקטגוריה של מלאכת מחשבת השאובה מהמשכן מבחינה ומאפיינת מתוך מכלול הפעילות האנושית תחום מסויים ומרכזי והוא המלאכות המקצועיות, המאפיינ את מלאכת המשכן באופן ריאלי, בניגוד לפעילות אקראית, מקרית, או לפעולות שונות שאין להן איפיון מלאכותי מקצועי, כגון: פעולות ביתיות או פעולות סידור וארגון.

מתעסק, דבר שאין מתכוין, מלאכה שא"צ לגופה, ומי שלא אתעבידא מחשבתיה, פטורים לא מפני שיש למלאכת שבת הגדרה ייחודית שהכוונה מחייבת בה, אלא מפני שבעולם המלאכה האנושי אין ערך לתהליכים אקראיים או לא מכוונים, וגם אם הושג בפועל תוצר כלשהו, זה איננו ביטוי של עולם המלאכה האנושי.

רב אשי (ב"ק א) מחייב ע"פ רש"י בגרמא פשוט מפני שכך טיבו של עולם היצירה האנושי, שהאדם משתמש בכוחות הטבע כדי ליצור וכדי להשיג תוצאות הרצויות לו. כך גם הפטור של מערים קשואים (ביצה יג א) הוא מפני שאין זו מלאכה עם אפיון מקצועי, וכרש"י שם, ולכן גם פוטר הרשב"א טוחן או בורר ומתכוון לאכילה מיד, מפני שאין זו פעילות מלאכותית השייכת לשדה המלאכות המקצועי, אלא פעולה ביתית של הכנת האוכל (ראה שיעורים ז, כב).

זו גם הסיבה לכל הפטורים האוביקטיביים: מקלקל, משונה, פעולה לא אפקטיבית (לא מתקיימת או לא אהני מעשיו) או חסרת משמעות, פחות מכשיעור וכל כיו"ב, שאינם מוגדרים כמלאכה פשוט כי כך לא עושים מלאכה בעולם האנושי, ולא בגלל הגדרות הלכתיות מופשטות. באיסורים אחרים לעתים אין משמעות לשינוי, או לשאלה אם איתעבידא מחשבתיה, אבל בשבת זה נוטל מהפעולה את אופיה כמלאכה בין מלאכות האדם המקצועיות. מדוע מקלקל פטור משום מלאכת מחשבת (קה ב)? כי אומנים לא מקלקלים. הם מתקנים ויוצרים. מדוע מלאכה פחות מכשיעור פטורה (עה ב)? כי אף בעל מלאכה לא מתעסק עם משהו פחות מכשיעור. מדוע לאצולי מטינוף פטור (יא ב)? כי מניעת לכלוך לא שייכת לשדה המלאכה המקצועי. מדוע במקומות רבים בהן הסוגיות מתייחסות למלאכת מחשבת המובן הוא רציפות בין מחשבה לתוצאה (ב"ק כו ב)? כי כך זה קורה בעולם הריאלי - האומן מתכנן דבר מסויים ומבצע אותו ע"פ התכנון. אין זה דבר המסור ללב במובן של קדשים שהולכים

בהם אחר המחשבה, שהרי בשבת "לא תעשה כל מלאכה" כתיב. הדגש הוא על התהליך ועל הרציפות שלו: יוזמה-תכנון - ביצוע-יצירת תוצר. במקום בו התוצר לא תואם לכוונה או למעשה, אין זו מלאכת מחשבת.

לא התורה הגדירה אפריורי את אופי איסור המלאכה, אלא אנו מביטים בעולם המלאכה הארצי והאנושי - והוא זה שמעצב את מושג המלאכה. לו התורה הייתה מגדירה את אופי האיסור, לא היה צריך להיות הבדל בין מעשה כלאחר יד למעשה כדרכו, שכן סוף סוף האיסור נעשה. אבל התורה קבעה שמלאכה בשבת, רק אם היא נעשית בדרך המלך של עשיית המלאכות בעולם הריאלי, כלומר: כמלאכת מחשבת, תהיה אסורה, ולכן מלאכות הנעשות כלאחר יד אין חייבים עליהן.

לא המחשבה אסורה בשבת, ולא הכוונה גורמת, אלא המעשה גורם, ואיסור מלאכה בשבת איננו כשאר איסורי תורה שהערך שלהם מכוון על ידי משפטי התורה, אלא הם מכוונים על ידי הפעילות האנושית. בלשון אחרת: **מלאכת בשבת מוגדרת על ידי השפה הטבעית, הריאלית, של עולם המלאכה, ולא על ידי שפה משפטית אפריורית.** רבי אליעזר ורבי יהודה, שכנראה חולקים על העקרון של מלאכת מחשבת, חולקים על תחימת ההגדרה של המלאכה בשבת למלאכה מקצועית ולמאפייניה, וסבורים שיש להתייחס בשבת רק למה שקורה בפועל, כלומר: לתוצאה בלבד, ולא לתהליך שקדם לה, כדעת ר' עקיבא ור"ש, וכפי שנפסק להלכה²⁰.

ואולי יש ללמוד על מעמדה של המחשבה במסגרת 'מלאכת מחשבת' מקבוצה שלישית של דינים, בהם לא המעשה לבד קובע, וגם לא המחשבה, אלא המחשבה נותנת תוקף וערך למעשה או למציאות. כך הם פני הדברים, למשל, בהגדרת כלי לעניין קבלת טומאה:

כל הכלים יורדין לידי טומאתן במחשבה ואינן עולים מידי טומאתן אלא
בשינוי מעשה (משנה כלים כה ט)

המחשבה היא הקובעת אם מעשהו של כלי נגמר והכלי ראוי למלאכתו, אך המחשבה איננה עומדת בפני עצמה:

כל מקום שאין חסרון מלאכה מחשבה מטמאתן וכל מקום שיש חסרון
מלאכה אין מחשבה מטמאתן אלא העוצבה: (משנה כלים כו ז)

ופירש הרמב"ם שם: אם היה הכלי שלם בצורתו ואינו חסר מאומה, הרי בשעה שחשב עליו לעשות את העור הזה שטיח או לחר או לכסת או לתכריך כסות וכדומה לכך הרי הוא נעשה מקבל טומאה כפי שקדם. אבל אם היה חסר דבר בעשייתו ואחר כך יהיה ראוי לאותו הדבר שחשב עליו לו, הרי אותה המחשבה אינה מועילה ואינו מתטמא באותה המחשבה.

20. ראה שיעור ג.

המחשבה כשלעצמה איננה בוראת יש מאין, ואיננה הופכת גוש חומר לכלי. העיקר הוא הכלי הבנוי, שיש לו תכונות של כלי, אבל הכלי שייך לאדם, ואין לו קיום מחוץ לעולמו של האדם, ולכן - רק אם האדם חשב על כלי מסויים בתהליך יצירה שהוא רוצה בו במצבו, הוא נחשב לכלי. מעין זה מצאנו גם בנבלת העוף שמקבלת טומאה רק אם חישב עליה לאוכלה (טהרות א א).

בדוגמאות אלה ואחרות המחשבה איננה עומדת לעצמה, אלא נותנת צביון לחומר שלפניה, שהוא העיקר. כך הוא טבע יצירת האדם, שהיא תלויה בכוונתו ובתכונתו של האדם, ולכן אין אפשרות להסתכל על ערכם של פעולות רק כשלעצמן, אלא דרך המשמעות שהאדם נותן להם. גמר מלאכתו של כלי הוא כשהאדם מחליט שהוא חפץ בו כך, ואיננו רוצה להמשיך את תהליך יצירתו.

גם במלאכות שבת המחשבה איננה הגורם המחייב, אבל היא נותנת צביון וערך לפעולות ולמעשים וקובעת האם יש בהם משום מלאכה בשבת, לפי תנאי מלאכת מחשבת.

נשימת הסוגיה

הלימוד של מלאכת שבת מהמשכן, ומלאכת מחשבת בפרט, אין משמעותו שמושגי השבת ראשיתם במרחבי הקדושה, אלא שרעיון השביתה בשבת מכוון לשדה הריאלי של האדם היוצר והמייצר.

המושג מלאכת מחשבת, כאמור, אין בו קידוש המלאכה, אלא דווקא חילון של מושג המלאכה. המושג הוא מושג ארצי, מהשפה הטבעית, ותכליתו להבחין בין מלאכות שוליות אקראיות ונסיבתיות, למלאכות יצירה.

מה שבעצם התורה אומרת הוא שהאדם פועל ומתקן ויוצר פשוט כפי שהוא מתקן ופועל ויוצר בעולם הממשי, והשביתה בשבת היא מהמרחב היצרני והיצירתי של האדם, איש ההדר היוצר והמייצר, אשר מתקן עולם ומעצב אותו מיוזמתו לאור חכמתו ורצונו. זו הסיבה שהמושג מלאכת מחשבת כמעט לא מצוי בסוגיות. לא מפני שאיננו נכון, אלא שבמובן עמוק מאוד הוא טריוויאלי, מובן מאליו. מלאכה היא פשוט מלאכה. אמנם ההבנה הזו היתה צריכה מקור, מלאכת מחשבת של המשכן, אבל היא לא מחדשת כללים פורמאליים או אידאליים של מלאכה, אלא שוללת את ההווה אמינא שמלאכת שבת תוגדר מבחוץ על ידי הגדרות אידאליות של התורה. רק כשהגמ' נתקלת בעימות בין מלאכת שבת לתחומים הלכתיים אחרים היא מגייסת את העקרון של מלאכת מחשבת, כדי לומר שכאן לא ההגדרה האידאלית של ההלכה תקפה, אלא ההגדרה האנושית-הטבעית. ברור לה שמקלקל, עושה כלאחר יד, אין מתכוון ועוד, נובעים ממלאכת מחשבת. הראיה, שלא ניתן לכל הכללים הללו הסבר או מקור אחר, שכן הם נובעים מההגדרה הבסיסית והטבעית ביותר של מלאכה בעולמו של האדם, ואינם צריכים מקור נוסף.

פרדוכסלית, דווקא חילון מושגי העבירה באיסור מלאכה בשבת, משמעותו קידוש והעלאה של מלאכת האדם. מדוע? מפני שמלאכה בשבת נאסרה מפני שיש זיקה בין מעשה המלאכה האנושי למעשה הבריאה האלוהי, וגם הבורא שבת בשבת, ובהצטרפותנו אליו אנו מבטאים

את הקרבה בין האדם היוצר בצלם א-לוהים לבורא היוצר - ואת ההודאה בכריאתו (שמות כ; שמות לא). מה שאנשים עושים בעולם כשהם יוצרים, מייצרים, יצירתיים, זה לפעול עם הצלם אלוהים שלהם, עם הכבוד וההדר האנושיים. לא כשהפעולה נעשית באופן אקראי, דרך אגב, או כדי לפתור בעיות, לסלק ריח רע או לשרוף שדה, אלא כשהיא ביטוי של התבונה היוצרת, ממחשבה ותכנון דרך מעשה ועד תוצאה. מלאכת האדם היוצר, המתכנן, היא היא המלאכה שהתורה אסרה בשבת, כדי לדמות ולקרב את שביתת האדם לשביתה של בורא עולם. מושג המלאכה הריאלי הוא המושג שהתורה קידשה בשבת, ומתוך כך העניקה חשיבות יתרה לעשיית האדם בששת ימי המעשה.

נספח: כללי שבת הנלמדים ממלאכת מחשבת בדברי ראשונים ואחרונים

1. מלאכה בפחות משיעור

מלאכת מחשבת - בהוראת: חשיבות - ולכן בהינתן חסרון באיכות המעשה - פטור. רשב"ם מסביר שמוציא פחות משיעור פטור משום דלא חשיבא ומשום מלאכת מחשבת:

במסכת שבת תנן - המוציא אוכלין חייב בגרוגרת דבשבת מלאכת מחשבת אסרה תורה ולא חשיבא הוצאת דבר חשוב בפחות מכגרוגרת. (רשב"ם בבא בתרא נה ב)

2. מתעסק פטור - משום מלאכת מחשבת אסרה תורה

כך קובע שמואל בכריתות, שמתעסק - פטור משום מלאכת מחשבת כשלא נעשית מחשבתו - וכן הסביר תוס' (עב ב) וגמ' ב"ק (כו ב):

נתכוין להגביה את התלוש - פירש בקונטרס כגון סכין מוטל בערוגת ירק ונתכוין להגביה וחתך את המחובר א"כ הא דפליגי בנתכוין לחתוך את התלוש וחתך את המחובר היינו לחתוך תלוש וחתך מחובר אחר אבל לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר משמע דחייב לכ".... ונראה לר"ת דהכא מיירי בנתכוין לחתוך תלוש ונמצא שהוא מחובר וחתך מה שהיה מתכוין אלא שלא היה יודע שהיה מחובר ופליגי אביי ורבא בקרא דאשר חטא בה דמוקי ליה רבי אליעזר בפרק ספק אכל (שם יט:); פרט למתעסק והכי איתא התם בהדיא דקאמר עלה לרבא משכחת לה שנתכוין לחתוך את התלוש וחתך את המחובר לאביי שנתכוין להגביה את התלוש כו' ושמואל דפטר מטעם מלאכת מחשבת היינו בנתכוין לחתוך מחובר זה וחתך מחובר אחר דלא נעשה מחשבתו (תוספות שבת עב ב)

3. היעדר כוונה לעשיית המעשה כסיבה לפטור, ומציאותה של הכוונה כגורם מחייב מלאכת מחשבת - שיש מחשבה מכוונת לפני המלאכה - ולכן בדבר שאין מתכוון פטור, לשיטת ר' שמעון, ובפסיק רישא מודה ר"ש שחייב.

לדעת התוס' בדבר שאין מתכוין גם לר"י אף שאסור, הרי איננו חייב מדאורייתא, משום שאין זו מלאכת מחשבת.

ולדעתו מודים ר"ש ור"י בפסיק רישא משום שזו מלאכת מחשבת, כלומר, שהעושה הרי יודע בוודאי שהתוצאה תקרה ולוקח אותה בחשבון, אף שאין היא כוונתו העיקרית (ולדעת תוס' קג א זו מלאכה שא"צ לגופה, ולכן בפסיק רישא דלא ניחא ליה פוטר ר"ש מדאורייתא).

לכך נראה לפרש התם אביי אמר אפילו כו' דבר שאין מתכוין מותר פי' מותר לר' יהודה ולא אסר ליה ר' יהודה דבר שאין מתכוין אלא מדרבנן ופריך מימול בשר ערלתו דמוקי אביי דאיצטריך לר' יהודה קרא א"כ ש"מ דאסר ר' יהודה אין מתכוין מן התורה ומשני וה"ג ה"מ בכל התורה כולה פי' בכל התורה כולה חוץ משבת אסור מן התורה אבל צירוף דגבי שבת לא אסור אין מתכוין אלא מדרבנן דכיון דאין מתכוין לא הויה מלאכת מחשבת ושרי דאין שבות במקדש והשתא א"ש הכא וסוגיא דהתם וקשה דבפרק ספק אכל (כריתות דף כ: ושם) א"ר אשי כגון שנתכוין לכבות העליונות והובערו התחתונות מאליהן ת"ק סבר לה כר"י דאמר דבר שאין מתכוין אסור ולכך קאמר דחייב חטאת ומאן דפטר כר"ש דאמר דבר שאין מתכוין מותר אלמא משמע דדבר שאין מתכוין אסור לר"י אפי' בשבת מן התורה וי"ל דהתם הוי פסיק רישיה שאי אפשר כלל לכבות העליונות אם לא יובערו התחתונות וחיוב מלאכת מחשבת. (תוספות שבת מא ב)

אך הרמב"ן והרשב"א בעקבותיו הסבירו שלשיטת הערוך בפסיק רישא שלא ניחא ליה יש לפטור, שכן המשמעות של מלאכת מחשבת היא שהגדרת המלאכה מסורה ללב, והוא הרי אינו רוצה:

שכך מצאו לרבי נתן בעל הערוך ז"ל, ומייתי ראייה מהא דאמרין במסכת סוכה ואסור למעטן בי"ט ראב"ש מתיר ואוקימנא דסבר לה כאבוה דדבר שאינו מתכוין מותר ומקשי' עלה פסיק רישיה וכו' ופריך כגון דאית ליה הושענא אחריתי דכיון דאית ליה הושענא אחריתא הוה ליה שאינו מתכוין ושרי, ואמאי שרי הא מודה ר"ש בפסיק רישיה וכו' אלא ש"מ כיון דלא ניחא ליה דאית ליה הושענא אחריתי כדבר שאינו מתכוין דמי דמלאכת שבת מסורה ללב שהרי מלאכת מחשבת אסרה תורה, (חידושי הרמב"ן כתובות ו א)

וכן כתב הרשב"א שפסיק רישא דלא ניחא ליה יהיה פטור רק בשבת משום מלאכת מחשבת, ובהיעדר רצון וכוונה אין זו מלאכת מחשבת, אבל בשאר דיני תורה - חייב:

ואפילו לפירוש הערוך דאמר דאפילו בפסיק רישיה פליג רבי שמעון בכל שאינו נהנה ממנו וכדמוכח בההיא דלעיל דריש פרק הבונה (ק"ג א) גבי תולש עולשין דאקשינן והא אביי ורבא דאמרי תרוייהו מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות ופרקינן לא צריכא דעביד בארעא דלאו דידיה,

איכא למימר דהני מילי לענין שבת משום דכתיב ביה מלאכת מחשבת אבל במילי דעלמא כל שפסיק רישיה ולא ימות מודה בה רבי שמעון... (חידושי הרשב"א שבת קי ב)

התוס' והרמב"ן שחלוקים על הערוך חושבים שלא ניחא ליה איננו גורם בדיני כוונה, וגם אם לא ניחא ליה הוא חייב, וזאת משום שהם מעדיפים את העיקרון האוביקטיבי של העשייה על פני הכוונה, ובפסיק רישא לא ניתן להפריד בין שני ההיבטים של העשייה, וזה מה שהוא עושה, גם אם זו לא תכלית מעשהו, ולכן יש לדון בכך כמלאכה שא"צ לגופה שהיא קביעה אוביקטיבית על איכות המעשה, שלפי תוס' זה לגמרי אוביקטיבי, ואף שלפי רש"י איכות המעשה נדונה על פי תכליתו וזהו דבר המסור ללב, הרי זוהי התכוונות סוביקטיבית המעצבת את האוביקטיבי, כלומר: הכוונה של העושה מפרשת את המעשה, ולא שהכוונה לבדה היא הגורמת. אמנם יש לעיין לפי רש"י קג א שבאמת נראה ששיטתו כערוך, שפסיק רישא דלא ניחא ליה פטור.

4. מלאכה בשינוי, כגון כתיבה בשמאל

מלאכת מחשבת לשון חשיבות ותקינות - דרך המלאכה - חסרון באיכות המעשה. כתב הבית שמואל בשו"ע אבה"ע שיש מחלוקת אם כתיבה בשמאל פטור רק בשבת או גם בגט איננו כשר והסיבה לחלק בגלל שמלאכת מחשבת אסרה תורה, ומלאכה בשינוי - איננה מלאכת מחשבת, כי משמעות מלאכת מחשבת - חשיבות ותקינות כדרך העולם, ולכן שינוי פטור בשבת - כתיבה ביד שמאל, אף שכשר לכתבת ספרים.

ד ולכתחיל' יכתוב בידו הימנית - לכאורה משמע בדיעבד כשר אם כתב בידו השמאלית אפילו אם אינו שולט בשתי ידיו וכן כתוב בח"מ, וכתב אף על גב אם כתב בשבת בידו השמאלית פטור ש"מ לאו כתב הוא שאני שבת דבעינן מלאכת מחשבת ועיין ב"בא"ח סי' ל"ב שם הביא דברי התרומ' שלמד משבת לענין תפילין ספר תורה מזוזות דבכולהו כתיב כתיבה ופוסל אפילו בדיעבד אם כתב ביד שמאלית וכן כתוב בשם הגהות מיימוניות. (בית שמואל סימן קכג ס"ק ד)

האגלי טל הקשה, הרי כל מלאכה שאדם עושה בשבת בשינוי, הוא מתכנן וחושב לעשותה, כדי להשיג את מטרתו, ואם בגמרא אנחנו אומרים שחייב משום מלאכת מחשבת, מדוע לא יהיה חייב העושה מלאכה בשינוי וכלאחר יד אם הוא חושב ומתכוון לעשותה? והסביר:

ובמ"ש נ"ל לבאר החילוק דכלאחר יד פטור בשבת משום דמלאכת מחשבת אסרה תורה. ולכאורה מה ענין זה לזה ולפמ"ש יתפרש. דהנה מה כשאני מלאכת מחשבת פטור משום דגמרינן ממשכן דכתיב מלאכת מחשבת. והנה מה שלא הי' במשכן אינו מלאכה ופשוט דלא מועיל מחשבתו לעשיית זולתו או להנעשה מאליו' להחשב מלאכת מחשבת. נמצא דבלא שעשה העושה המלאכה רק היתה נעשית מאליו' לא הי' מלאכה דאז לא היתה

מלאכת מחשבת ולא הוי מלאכה רק מפאת העושה במחשבה וכיון שהעשייה היתה שלא כדרכה הרי יש שינוי במלאכה הנעשית שמעשיו הם נכללין בהמלאכה שבלא מעשיו לא היתה מלאכה כלל ושינוי במעשיו הם שינוי בעצם המלאכה. (אגלי טל באורים מלאכת האופה אות מד, ד)

ובלשונונו, המחשבה אמנם מקשרת את תוצאות המעשה לאדם, אבל האיכות האוביקטיבית של המעשה לא משתנה בגלל רצונו של האדם בתוצאה, וכלאחר יד - איננו מלאכה.

5. מקלקל

מלאכת מחשבת לפי הגדרתה היא פעילות של תיקון ויצירה. כתב רש"י: מקלקל הוא - וכל המקלקלין פטורין בחלול שבת, דמלאכת מחשבת כתיב (סנהדרין עד ב), ואין מחייב על מקלקל אלא ר' שמעון. ואכן כך קובע התוס' עה א ד"ה 'מתעסק': "מקלקל דעלמא לא מיפטר אלא משום מלאכת מחשבת כדאמר בספ"ק דחגיגה (דף י:)."

זאת ועוד: הגדרת מתקן ומקלקל בשבת תלויה בדעתו של אדם, כהגדרת התוס':

מותר לשחוט בה מקלקל הוא - אף על גב דבסוף פרק אלו דברים בפסחים (דף עג.) מחייב לענין שבת גבי שוחט בשבת בחוץ לעבודת כוכבים משום תיקון כל דהו דתקן להוציא מידי אבר מן החי שאני שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה וכיון שיש תקון פורתא חשיב מלאכת מחשבת שלכך נתכוין אף על פי שקלקולו יתר על תקונו אבל לענין נהגה מעבודת כוכבים לא חשיב הנאה כיון שקלקולו יתר על תקונו. (תוספות חולין ח א)

6. שנים שעשאוה

כתב בשו"ת קול מבשר בשם ספר מעין החכמה שבמלאכות שאין בהם דרישה של מלאכת מחשבת, כגון: חובל ומבעיר שחייבה בהם תורה אפילו במקלקל, ולפיכך נראה שלא בעי מלאכת מחשבת, כי מקלקל הוא, גם לא יהיה פטור של שנים שעשאוה, ולא ניתן להקל בשעת הדחק שידליקו שניים אש וכל כיו"ב, כי יתחייבו גם כך, שכן יסוד הפטור בשנים שעשאוה להלכה, שפטור רק אם אין דרכו בכך (זה יכול וזה יכול) הוא שאין זו מלאכת מחשבת:

בענין הנ"ל. מה שהעיר כהד"ג בשאלה ז' שאולי אפשר להתיר על ידי שנים שעשאוה, זה לא יתכן לפמ"ש בס' מעין החכמה על תרי"ג מצוות דלא פטרינן שנים שעשאוהו אלא במלאכה דצריכה להיות מלאכה חשובה משום מלאכת מחשבת אבל במלאכה שלא הקפידה בה תורה על מלאכת מחשבת כמו הבערה כיון דמקלקל בהבערה חייב גם שנים שעשאוהו חייבין דכ"א = דכל אחד = עשה מלאכה אף שלא נגמרה על ידי ולא תקנה הא גם מקלקל חייב. (שו"ת קול מבשר חלק א סימן פב ד"ה בענין הנ"ל)

7. מלאכה שאינה צריכה לגופה

המעשה איננו תואם את ההגדרה העיקרית של המלאכה, כלומר: את התכלית הרגילה שלשמה היא נעשית, (ביצה יג ב ברש"י ובתוס' שם).

8. מחשבתו משויא ליה מקום

מחשבת האדם וכוונתו לעשות באופן מסויים את המלאכה, מגדירה אותה כמלאכה חשובה, גם כשחסר השיעור האובייקטיבי, ולמשל, כשאינן מקום ד' על ד' להניח בו את החפץ:

אמר רבה: זרק ונחה בפי הכלב או בפי הכבשן - חייב. והאנן תנן: קלטה אחר, או קלטה הכלב, או שנשרפה פטור! - התם דלא מכוין, הכא - דקא מכוין. ... כיון דקא מיכוין - מחשבתו משויא ליה מקום. (שבת קב א)

לא יעמוד אדם ברשות היחיד וכו'. אמר רב יוסף: השתין ורק - חייב חטאת. והא בעינן עקירה והנחה מעל גבי מקום ארבעה, וליכא! - מחשבתו משויא ליה מקום, דאי לא תימא הכי, הא דאמר רבא: זרק ונח בפי הכלב או בפי הכבשן - חייב חטאת. והא בעינן הנחה על גבי מקום ארבעה - וליכא! אלא: מחשבתו משויא ליה מקום, הכי נמי מחשבה משויא לה מקום. (עירובין צט א)

אמנם לדעת הרמב"ן לא המחשבה לבדה היא הנותנת ליד או לגוף שיעור מקום הלכתי, אלא המעשה שלו המוכיח עליו, ומחשבה לבדה אין בה כלום. הרמב"ן מקשה על מה שאמרו שזרק בפי כלב או השתין או ירק לרה"ר שאמרו שהמחשבה משויא ליה מקום, האם כך בטלו להם דיני שעורים או מקום פטור ואפילו דיני שינוי, כי נאמר תמיד מחשבתו של אדם משוי ליה הוצאה? ותירוצו - שלא המחשבה לבד היא הגורמת, אלא האיכות האובייקטיבית של המעשה שעשה, שמוכיחה על המחשבה:

ידו של אדם חשובה לו כד' על ד'. איכא דקשיא ליה בלא"ה נמי לחייב דמחשבתו משויא ליה מקום כדאמרין בשלהי פרק הזורק (ק"ב א) גבי זרק בפי כלב ובפי הכבשן חייב ובמס' עירובין פרק המוצא תפלין (צ"ט א) השתין ורק חייב חטאת ומפרש לה טעמא דמחשבתו משויא ליה מקום,

ואני אומר שאין עיקר קושייתם קושיא כלל שאין אומרים במחשבת המלאכה עצמה שתהא עושה אותה מלאכה שהרי הוא מחשב להניח ואינו מניח, אבל עיקר הדבר כך הוא כשאדם מחשב למלאכה ועושה אותה כגון זרק בפי הכלב שהוא מתכוין להאכילו והוא מאכילו אותה האכילה משויא פיו של כלב מקום, וכן שריפת פי הכבשן לפי שהנחה זו חשובה לו לפי כונתו יותר ממקום אחר ודרך הנחה זו בכך, וכן השתנת השתן ויריקת הרוק שהוא מכוין לנקות עצמו מהן ועושה כך, ומגו דהויא מלאכה לכך הויא מלאכה לענין שבת שזו מלאכת מחשבת, אבל אם דעתו להניח על מקום שאין בו ד' במה יעשה אותה מלאכה מלאכה גמורה הרי אינו מתכוין אלא להניח שם ואין אותה ההנחה כלום נמצא שלא נתכוין להנחה כשם שאין

הנחתו מלאכה כך מחשבתו אינו למלאכה, תדע דהא אמרינן התם בשלהי הזורק גבי הא דתנן בכריתות אם היתה שבת והוציאו חייב ואמאי הא אין דרך הוצאה בכך, כלומר בפיו, אלא מחשבתו משויה ליה מקום, ואי ס"ד כל מילי דחשיב עליה מיקרי מחשבה ומשויה ליה מקום היכי תנן (צ"ב א') בפיו ובמרפקו פטור הא מכוין להוציא בפיו, וכן נמי נגר היוצא בקיסם שבאזניו ושולחני בדינר שבצוארו (י"א ב') לר"מ אמאי פטור לימא מחשבתו משויה ליה הוצאה אף על פי שאין דרך הוצאה בכך, אלא ש"מ דשאני מתכוין לאכילה ואוכל דמגו דמהני מחשבתו לאכילה מהני נמי לשבת לשוויה מלאכה דדרך מלאכה זו בכך, מה שאין לומר כן במחשב למלאכה עצמה ולא לדבר אחר שאם אינה מלאכה הרי לא חשב לכלום, כנ"ל. (רמב"ן ה א)

9. לא אתעבידא מחשבתיה

במקום שנעשית מחשבתו של אדם, הרי זה דומה למלאכה או מלאכה ממש, ושונה ממצב שבו מבחינה פורמאלית מתקיימים תנאי איסור אבל מחשבתו לא נעשית. וכדברי רש"י בהסבר חיוב גרמא בשבת (בבא קמא ס א), כאשר נעשית מחשבתו של אדם, יש בכך מלאכה:

כדבעא מיניה רבא מרב נחמן: היתה ידו מלאה פירות והוציאה לחוץ,
מהו להחזירה לאותה חצר? אמר ליה: מותר. לחצר אחרת מהו? - אמר
ליה: אסור. - ומאי שנא? - לכי תיכול עלה כורא דמילחא; התם - לא
איתעבידא מחשבתו, הכא - איתעבידא מחשבתו. (שבת ד א)

הגמ' מניחה כדבר פשוט שהסבר המשנה הוא שהמתכוון לעשות מלאכה באופן אחד, ובדיעבד עשה מלאכה באופן אחר, כיוון שלא נעשתה מחשבתו, אינו חייב. ובדברי רבה בבבא קמא כו ב זה עצמו (שם המקרה של נתכוון לזרוק ארבע זורק שמונה) מנומק בתוך המערכת של מלאכת מחשבת, ובהמשך הגמ' אומרת שאם לבסוף המלאכה נעשית בצורה יותר טובה, ודאי חייב, ויש להניח כי שנתכוון גם לכך ממילא. ובכל אופן עולה בבירור שמלאכה שחייבים עליה היא רק אם יש רציפות בין המחשבה למעשה, דהיינו שהאדם יוזם ויוזמתו יוצאת אל הפועל, ולכן אסור להעביר את הפירות לחצר אחרת:

התם איעבידא מחשבתו. ואסור, דמלאכת מחשבת אסרה תורה, דכתיב
את כל מלאכת מחשבת: (ר' פרחיה מסכת שבת ד א)

וכן קבעה המשנה:

משנה. המתכוין להוציא לפניו, ובא לו לאחריו - פטור. לאחריו ובא לו
לפניו - חייב. ...
גמרא. מאי שנא לפניו ובא לו לאחריו דפטור - דלא אתעביד מחשבתו,
לאחריו ובא לו לפניו - נמי, הא לא אתעביד מחשבתו! - אמר רבי אלעזר:
תברא, מי ששנה זו לא שנה זו. (שבת צב ב)

10. מלאכה שנעשית מסיבה שולית, כגון: הצלה מלכלוך וכדו' - איננה מלאכת מחשבת מלאכת מחשבת מלשון חשיבות - עשיית מלאכה לתכלית צדדית - מלאכה להציל מטינוף - שהיא חסרון באיכות המעשה, לא חשיב מלאכת מחשבת כי לא חשיבא, וכן כתב רבנו חננאל:

ואמר האי תנא כל אצולי מטינוף לא חשיב מלאכת מחשבת. רבנו חננאל יא ב:

וברמב"ן (שבת קו א) כתב שהחובל וצריך לדמו וכדו' לא נחשב מתקן כי אין דרך בני אדם בכך ואינה מלאכה חשובה - ממלאכת מחשבת:

11. אהני או לא אהני מעשיו

מלאכת מחשבת - פעולה היוצרת תוצאה ניכרת, שינוי במציאות - רמב"ן גיטין יט שאף שבגיטין כתב על כתב כשר, בשבת לא - כי לא אהנו מעשיו, ולקולא:

דיו ע"ג דיו וסיקרא ע"ג סיקרא פטור. איכא דקשיא לי' והא אמרינן לקמן כתב הגט שלא לשמה והעביר עליו קולמוס לשמה באנו למחלוקת ר' יהודה ורבנן, . . . א"נ סבר איהו שאני לשמה משבת, דגבי שבת מלאכת מחשבת בעינן ולא אהנו מעשיו שכבר נכתב. (חידושי הרמב"ן גיטין יט א)

12. מלאכת מחשבת - אפקטיביות חסרון/יתרון באיכות המעשה

כנ"ל בסעיף ח אבל לחומרא - ברשב"א דף קטו הכריע שמי שכתב בדיו המתקיימת רק לזמן קצר שבספר תורה פסול ובשבת חייב - כי זו מלאכת מחשבת, שהרי אהנו מעשיו, והכתיבה אפקטיבית.

הא דאמרינן הני מילי בדיו דמיקיים אבל הכא כיון דלא מיקיים לא. קשיא לי דהני נמי מיקיימי שהרי שנינו למעלה בפרק הבונה (ק"ד ב') דהכותב בשבת באחד מאלו חייב וטעמא לפי שהיא מלאכה המתקיימת, ובהדיא תניא בתוספתא עלה (פי"ב ה"ו) זה הכלל כתב דבר של קיימא בדבר שאינו של קיימא או דבר שאינו של קיימא בדבר של קיימא פטור עד שיכתוב דבר של קיימא בדבר של קיימא, אלמא הני נמי מיקיימי, וי"ל דמיקיימי קצת עד שדרכן של בני אדם לכתוב בהן דברים שאינן עשויין לקיימן לעולם אלא זמן אחד כספרי הזכרונות וכיוצא בהן והלכך לענין שבת מלאכת מחשבת היא אבל לענין ספרים דבעינן דבר המתקיים לעולם הני לא מיקיימי, ומיקיים ולא מיקיים לענין ספרים קאמר, כן נראה לי. (חידושי הרשב"א שבת קטו)

13. מיון וסיווג למלאכה - חסרון איכות/כוונה מקצועית - לקולא

כדי למיין ולסווג פעולות מסוימות תחת ההגדרה של מלאכה, ובעיקר בהבחנה בין פעולות רגילות לבין פעולות מקצועיות שיש בהן מעשה אומנות, ראה: ביצה יג ב. בענין מקלף גרעינים לתוך ידו ומערים ערימת יקרות, וכדלעיל בפירושי רש"י ור"ח שאין איכות או כוונה מקצועית:

תנן התם: המקלף שעורין מקלף אחת אחת ואוכל, ואם קלף ונתן לתוך ידו - חייב. אמר רבי אלעזר: וכן לשבת. ... מתקיף לה רבי אבא בר ממל: ורישא, למעשר - אין, לשבת לא? ומי איכא מידי דלענין שבת לא הוי גמר מלאכה, ולמעשר הוי גמר מלאכה? - מתקיף לה רב ששת בריה דרב אידי: ולא? והא גרנן למעשר, דתנן: איזהו גרנן למעשר? הקשואין והדלועין משיפקסו, ושלא פקסו - משיעמיד ערמה. ותנן נמי גבי בצלים: משיעמיד ערמה. ואילו גבי שבת - העמדת ערמה פטור! אלא מאי אית לך למימר - מלאכת מחשבת אסרה תורה, הכא נמי: מלאכת מחשבת אסרה תורה. (ביצה יג ב)

וכן כתבו לפטור ר"ח ורשב"א בסוגיית בורר וטוחן, שאם הפעולה נעשית להכשרת האוכל ובצמוד אליו, אין לה אופי של מלאכה, ומותרת (ראה שבת עג ב).

14. סיווג מעשה מלאכה חדש במציאות כמלאכה - לחומר

מלאכת מחשבת - עקרון של סיווג פעולה כמלאכה/לא מלאכה לפי אפיון מקצועי - מלאכת אומן-הרשב"א בתשובה שחימום תולעי משי בבית השחי הוא מלאכה בשבת כי זו דרך מלאכה ומלאכת מחשבת, אף שאין כאן אב מלאכה. זה דומה לרש"י בגרמא ולגמ' בביצה לגבי מעמר, אלא שהחידוש הוא שדי בשם כללי של מלאכת מחשבת ול"צ אב מלאכה.

שאלת: דרך האנשי' והנש' לשאת תחת אצילהן, הדבר שמתהווה ממנו המשי. מי הוי אסור בשבת לקיימו לשם מי הוי אסור מלאכה, שרש"י ז"ל פי: שהיא אח' מהמלאכות. ואף על פי שאינה מלאכה ממש, מ"מ היא מלאכת מחשבת. שבעזר החום נובעי. ועוד: שמוליד הזיעה התולעת.

תשובה: רש"י שפי' כן בפ' מציאת האשה, בהא דבעי רבינא במלאכת האשה: עשתה שתיים ושלש, מהו? התם /כתובות ס"ו/ לאו במלאכת ממש מן המלאכות הגמורות בשבת. אלא בעניינים המוחלקים, שהיא מרווחת בהן בבת א'. ואפי' בשמירת הזרעים ושמירת הפרה ושמירת התינוקות, שאינה מלאכה אסורה. שגם זה פרש"י לאחת מאותן מלאכות: שמירת קישואין. ומ"מ, זה שאמרת, ודאי אסור. לא יהא אלא משום טלטול. וטלטול דבר זה הוא אסור, בטלטול הבצים. ועוד: כי בודאי מילד הוא בחומו. ומלאכת מחשבת היא ואסורה. (שו"ת הרשב"א חלק ד סימן עד)

15. גרמא בשבת חייב - משום מלאכת מחשבת - לחומר (ראה שיעור ו)

מלאכת מחשבת - מעשה שנעשה מתוך יוזמה ותכנון, גם אפ איננו ישיר ומשתמש בכוח אחר - כדרך המלאכות - כרב אשי ורש"י בב"ק ס א שזורה בשבת חייב אף על פי שהוא עושה בגרמא על ידי הרוח כי מלאכת מחשבת אסרה תורה.